

УДК 141.319.8

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.53.14>

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ РЕФЛЕКСІЇ ГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ: GERМЕНЕВТИКА

Дарія Скальська, Богдан Гривнак

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, кафедра суспільних наук,
вул. Карпатська, 15, 76019, м. Івано-Франківськ, Україна*

В статті здійснено аналіз філософсько-антропологічних рефлексій, як особливої, «людино-вимірної тотальності». Родова сутність людини найповніше та найдосконаліше розкривається через її естетичне самоутвердження, а гуманітарне знання виступає тим феноменом, який асоціюється з самосвідомістю людства.

Досліджено, що гуманітарні науки, гуманітаризація будь-якого знання становлять у людській істоті неповторну оригінальну цілісність. В результаті, людина виступає як невичерпна, вкорінена у світі субстанція і міра. Вплив «антропологічного повороту» на розвиток гуманітарних теорій посткласичного періоду полягає в тому, що критерієм та метою методологічних дій виступає сама людина. Філософсько-антропологічні дослідження, завдяки своїй полістилістичності, склали той «методологічний синтез», який виступив теоретичними засадами посткласичного розуміння гуманітарного знання.

Герменевтика, в свою чергу, виступає методологією для гуманітарного знання, а осмислена інтерпретація – творчим актом, що повторює акт створення художнього твору (герменевтичне коло). Філософсько-антропологічний зміст герменевтичних розробок складає розуміння душевно-духовної цілісності життя. Культурно-історичний текст розвитку людства «прочитується» мовними художніми формами, що мають ігрову природу, виступають інструментом критики.

Для герменевтики Г. Гадамера людські спроможності розуміння світу і його історії стають невід'ємною частиною інтерпретації творів мистецтва, творчості та свободи художника. До категоріальної структури естетики як герменевтики входять поняття «гра», «стихія мови», «текст», «герменевтичне коло», «естетична необов'язковість». Герменевтика виступає особливою формою гуманітарного знання, визначає «мову» – носієм культури та «домівкою буття». У герменевтичних розвідках, як частині естетичної теорії, істина виступає не як характеристика пізнання, а як таке тлумачення буття, що надає йому нового сенсу, антропологізує, співвідносить з людською історією. Відповідно, змінюються уявлення про традиції. У мистецтві та в художній культурі герменевтика відшукує підвалини модерну та постмодерну ХХІ століття.

Ключові слова: філософська антропологія, антропологічний поворот, гуманітарне знання, естетичний дискурс, герменевтика, герменевтичне коло.

Вступ. Складність аналізу посткласичної філософії полягає у різноманітних методологічних засадах її основних напрямків, які репрезентують весь спектр філософських підходів до розуміння людини, культури, світу в цілому. Проте, загальна спрямованість філософських пошуків визначається як «антропологічний поворот», а всю сукупність філософських концепцій визначають як «філософську антропологію», яка має спільний висхідний момент філософування – «людиновимірність світу».

Таким чином, теоретико-методологічна база дослідження ґрунтується на здатності філософсько-антропологічних вчень творити особливу «людиновимірну тотальність», в якій родова сутність людини найповніше та найдосконаліше розкривається через її

естетичне самоутвердження, а гуманітарне знання виступає тим феноменом, який асоціюється з самосвідомістю людства.

Виходячи з цієї метаметодологічної засади дослідження естетичних аспектів основних напрямків філософської антропології, сукупні теоретичні засади складаються із історико-філософського та теоретико-естетичного підходів, методів філософського аналізу і синтезу, компаративістики та герменевтики.

Аналіз останніх досліджень. Останніми десятиліттями, ідеї антропологізації гуманітарного знання були активізовані дослідженнями Київської філософсько-антропологічної школи, зокрема творчістю найяскравішої постаті серед філософів-шістдесятників – Віталієм Табачковським. В його філософських розмислах над минулим та прийдешнім присутні не лише глибинне розуміння сучасної людини, а й закладаються підвалини для вирішення невідкладних справ вітчизняної антропологічної науки, реалізації філософської практики [2].

Подібна ситуація протягом певного відрізка пострадянського часу тривала як в зарубіжних країнах так і в Україні. Однак «антропологічний ренесанс» встиг залучити вже кілька поколінь філософів і розпочався ще в 60-ті роки ХХ-го століття. Стосовно терміну «філософська антропологія», то з ним часто пов'язані дилеми та колізії. Так, відомий історик та систематизатор філософської антропології В. Брюнінг відносить до неї всі філософські вчення про людину, незалежно від виникнення їх в історико-часовому просторі та наповнення їх домінуючою проблематикою: онтологічною, теоретико-пізнавальною, логіко-методологічною чи власне антропологічною. З іншого боку, він виокремлює як суто антропологічну лише ту філософську традицію, в якій людина стає вихідною субстанцією та головним об'єктом філософування і відносить до такої традиції персоналізм, деякі різновиди неосхоластики, екзистенціалізм та школу «філософської антропології», започатковану М. Шелером. В дещо іншому інтерпретаційному ключі, щодо сенсу «антропології» висловився сучасний феноменолог Е. Фінк. На його переконання, всі існуючі науки є «укоріненими» в антропологічному інтересі людини до самої себе, а тому й суб'єкт всіх наук /людина/ віднаходить в антропології справжнє розуміння самої себе, тобто істоти, здатної до розуміння.

Некласичний шлях веде не до протиставлення об'єкта і суб'єкта, а до зіставлення внутрішнього світу та зовнішньої дійсності. Звичайно, «абсолютизація суб'єктивного» приводить до відповідальності перед розв'язанням нових дилем людської природи, таких як самодостатність, самоідентифікація, самоцінність. У будь-якому разі те, що відбувається в традиційній методології, а також площині протистоянь різноманітних підходів, точок зору, гіпотез, концепцій, засвідчує тотальне поширення посткласики, яка потребує детального дослідження та обґрунтування її перспектив. Доречними в цьому контексті виявляються міркування Б. А. Головка, одного з найавторитетніших фахівців даного напрямку досліджень. Він зауважує: «Подолавши розрив на сциєнтизм і гуманізм, аналітична філософія, історична школа у філософії науки, гуманістичний психоаналіз, структуралізм, філософська антропологія та герменевтика формують новий образ мислення» [3, с. 3].

В сучасному просторі останніх досліджень і публікацій приваблюють увагу розробки про місце та роль герменевтики в філософії та гуманітаристиці. Автори зазначають, що вона є досить синкретичним напрямком, розглядають її, як окремих методологічний проєкт і, водночас, завершальну фазу розвитку класичної філософії. Такі свідчення надає, зокрема дослідник А.Л. Богачов у своєму тлумаченні філософської герменевтики, як онтології розуміння в галузі гуманітарного знання та мовної комунікації [1].

Мета статті. Дослідити сутність антропологічного повороту в європейській філософії ХХ ст. як філософської парадигми модерної доби та його вплив на розвиток гуманітарних теорій посткласичного періоду. Визначити місце і роль герменевтики в контексті основних напрямків філософської антропології. Актуалізувати значення герменевтичних розробок естетики (Г. Гадамера), як частини гуманітарного знання та відтворити їх рух до «філософії культури».

Виклад основного матеріалу. Філософська герменевтика з ХVІІІ століття в основному розвивалася в межах історико-філологічної науки, хоча як спосіб тлумачення текстів вона відома з античних часів. Класична герменевтика виходила з того, що розуміння змісту творів мистецтва пов'язане з дистанцією між автором і читачем /глядачем/, а тому необхідно знати історичну традицію, відповідну художню та соціо-культурну ситуацію, тобто герменевтика виконувала роль певного посередника. Таке осмислення герменевтичного вміння привело до виділення двох підходів. Один із них представлений в уявленні про мистецтво як багатоманітності проявів єдиного за своєю сутністю людського розуму /мова, здатність до музичного, драматичного зображення та ін./, що сприяло можливості створення загальної герменевтичної теорії. Передбачалось, що вона охоплюватиме всі прояви людського духу, стане універсальною теорією інтерпретації гуманітарного знання /В. Шлейєрмахер, В. Гумбольдт/. З другого ж боку, робився акцент на своєрідності способів інтерпретації, що приводить до виділення особливого «естетичного досвіду», який, у свою чергу, не піддається раціоналізації [6, с. 98].

Нове тлумачення поняття «герменевтика» отримало в другій половині ХІХ ст., коли виник диспут стосовно науки про мистецтво як однієї з «наук про дух», а у ХХ ст. це поняття стали відносити не тільки до певного методу інтерпретації, а й до нової філософської концепції, здатної обґрунтувати цей метод /В. Дільтей, М. Гайдеггер/. Слід зазначити, що в контексті «антропологічного повороту» світоглядних орієнтирів ХХ ст. проблема розуміння існувала майже у всіх філософських розробках. Скажімо, М. Гайдеггер визначав розуміння як одну з найважливіших первинних характеристик людського життя, надаючи перевагу не феноменологічним, а саме антропологічним передумовам цього явища. У всякому разі, те, що пов'язане з розумінням, Гайдеггер подає не лише як один з «людських мотивів», вольових імпульсів чи бажань, а як «зняття мірки з самих речей», тобто підкреслює прямий зв'язок герменевтики з феноменологією. Він також зауважує, що «феноменологія існування — це герменевтика в першорядному значенні слова», і далі доводить перспективність герменевтики, яка виступає як «методологія історичної науки про дух» [8, с. 37-38]. Власне, плідність цих ідей про людські спроможності розуміння світу і його історії завдяки герменевтичному підходу розвивають і використовують у феноменолого-герменевтичній методології мистецтвознавства й естетики Г.-Г. Гадамер, Г. Яусс, В. Ізер, П. Рікер.

Людина широкої ерудиції, Ганс-Георг Гадамер (1900 – 2002) глибоко проаналізував та вивчив процес розвитку гуманітарних наук, їх аксіологічних аспектів, піддав окремій критиці значення гуманістичних традицій для розвитку цих наук. Важливо, що запропонований Гадамером герменевтичний підхід щодо структуралізації явищ дійсності та історії виявив неабиякий вплив на розвиток ідеалістичної філософії загалом, а конкретно — на ряд розділів аналітичної естетики. У той же час слідуючи за Гайдеггером, він відводить герменевтиці роль вчення про Буття і залучає до герменевтичної онтології мову, де вона постає у значенні подібному до гайдеггерівської «домівки буття». На відміну від свого вчителя і, до речі, керівника з дисертації, — Гайдеггера, Гадамер вкладає в концепцію герменевтики прозорий та доступний зміст у межах академічної філософії Німеччини, уникаючи

метафор, завуальованих перегуків з античністю чи розгадування шифрів «утаємненого буття». Для Гадамера глибоко авторитетною виявляється класика в особі Гегеля та його діалектичної герменевтики, і, власне, ця орієнтація не на німецький романтизм, з кола якого вийшла сама ідея герменевтики, а на Гегеля стала визначальною рисою гадамерівської системи.

Програмною працею з герменевтики можна вважати книгу Гадамера «Істина і метод» (1960), в якій автор розпочинає свій діалог з «традицією», демонструючи досвід розуміння міжлюдських відносин, і виходить на практику аналізу культури й мистецтва. У цій праці піднімаються проблеми, пов'язані з пізнанням у філософсько-антропологічному ключі сучасності та її історії. Автор виділяє три виміри, три основні способи спілкування людини зі світом: «естетичне», «історичне», «лінгвістичне». Апелюючи до істини та методу як невід'ємних атрибутів людського пізнання, Гадамер не об'єднує їх, а навпаки, підкреслює їх несумісність. Посилаючись на Канта, за яким основа прекрасного вбачалась в апріорній структурі суб'єктивності, Гадамер ставить питання про те, що таке «методичність» як елемент гносеологічного аспекту естетичної свідомості. На його думку, існує фундаментальна умова того, що мистецтво може стати способом розкриття істини, а тому Гадамер поставив собі за мету перейти від аналізу світу до розуміння світу, світу людини, як того вимагала новоевропейська антропологічна традиція. Він прагнув, щоб за словами «теорія пізнання» проглядалися не лише факти науки і його філософське виправдання, а й дух науки з його суспільним визнанням «Lettrés» – гуманітарної культури слова. Таке спрямування пошуку привело Гадамера до думки про необхідність обґрунтування вчення про мистецтво та історію як новий плацдарм для пошуку істини [6, с. 100].

Характерним є те, що філософсько-антропологічні мотиви герменевтики Гадамера відносять себе у гуманітарних науках, бо, на його думку, вони «у сукупності наук відрізняються тим, що їхні ймовірні або реальні знання безпосередньо визначають усі людські речі, якщо вони самі переходять у людську освіту та виховання» [5, с. 43]. Таким чином, вони найочевидніше пов'язані з життєвим досвідом, повсякденною практикою людей.

Гадамер намагається уникнути суб'єктивності, трансцендентальності і прагне розпорятися мовною реальністю як полем /масштабом/ для висвітлення істини. Час, стихія історичності, буття та мова у Гадамера якоюсь мірою є поняття-синоніми. З таким переконливим арсеналом засобів герменевтичної майстерності Гадамер вирішив практикувати в одній із галузей людського духу, яка його особливо приваблювала. Збірник статей, лекцій, доповідей та інших наукових матеріалів мислителя під загальною назвою «Актуальність прекрасного» (1974) склався в логічно завершений комплекс, де поряд з «досвідом історії» та «досвідом мови» висвітився новий художньо-естетичний пласт – «досвід мистецтва» [4].

Вчений-герменевтик Гадамер будує свою онтологію мистецького твору, спираючись на феномен гри. Для нього гра – це подія, в якій присутня процесуальність сприйняття твору, розуміння, сам сенс твору. Своє тлумачення гри Гадамер узагальнює так: «Ми спробували в аналізі твору мистецтва довести, що самоявлення (Sichdarstellen) є справжнє буття твору мистецтва. Для цього ми залучили поняття гри, і вже це поняття гри вказало нам на загальніші зв'язки. А там ми побачили, що «віра» чи «невіра» в істину того, що показує себе в грі, власне, не виходить за межі причетності до події гри» [8, с. 491].

Герменевтичний проект Гадамера не тільки приділяє окрему увагу «естетичному досвіду» чи предмету естетики, а й торкається проблем мистецтвознавства і творчості. Художнє явище, на думку Гадамера, полягає в тому, що твір мистецтва не завжди прив'язаний часом та місцем до історичної ситуації свого походження і тим самим втілює в собі

правду як необхідну умову свого буття. Вона може і не збігатися із задумом творця. Дослідник пояснює це тим, що можна припустити думку про підсвідоме начало в творчості генія, хоча, з іншого боку, це може бути власне поняття невичерпність, «нездатність» для позначення своєрідності художнього. Так чи інакше, Гадамер приводить нас до переконливого герменевтичного аспекту щодо естетичної свідомості, яка спирається на те, що художній твір «сам говорить за себе». Автор підкреслює закономірність: чим більша актуальність художнього твору, тим більша ймовірність свідчення того, що воно відкрите для нових і нових інтеграцій, виходить за межі історичної детермінованості і починає належати позачасовому, вічному.

Особливістю гадамерівської концепції, як вже зазначалось, є онтологізація мови, яка саме й утворює світ, у якому ми живемо, яким обумовлюються наше розуміння світу і межі реалізації цього розуміння. На відміну від Гегеля, який вважав мову лише формою реалізації мислення, Гадамер переконаний, що мислення є способом прояву мови. З такими міркуваннями герменевтик Гадамер підходить до того, що становить сутність мови. Зрештою, він постійно наголошує, що специфічне ставлення до мистецтва – це спосіб «втягування» у гру, адже в грі виникає естетично незацікавлена насолода, яка, по суті, відтворює пізнання. Стихія мови, як її розуміє Гадамер, – це стихія гри.

В одному зі своїх найяскравіших герменевтично-естетичних досліджень «Актуальність прекрасного» Гадамер відверто ставить запитання про те, які антропологічні основи становлять наше сприйняття мистецтва, і відповідь подає з огляду на три поняття: «гра», «символ» і «свято» [6, с. 108].

Важливим компонентом у герменевтичному колі Гадамера є символ, символічність мистецтва, що на думку дослідника, здійснюється в парадоксальній формі, оскільки символ втілює в собі те значення, до якого він «відсилає» глядача, і навіть сприяє розумінню цього значення в найбільш суттєвій і точній формі. Виявляється, мистецтво здійснюється через те, в першу чергу, що чинить опір понятійній інтерпретації, а дійсно велике мистецтво впізнається по тому, що воно викликає потрясіння.

Герменевтичне коло Гадамера завжди відкрите, воно актуалізується прекрасним, знімає суперечності між цілим і частиною, між приватним і загальним, другорядним та основним.

Для Гадамера філософія культури і філософська герменевтика виявляються невіддільними за своєю сутністю одна від одної. Мислитель відкриває можливості переведення герменевтики в такий онтологічний горизонт, де б висвічувалось кожне окреме явище культури: чи це конкретний художній твір, чи завершене духовно-естетичне утворення. Виходячи з тези, що «мова – це логос культури», Гадамер надав герменевтиці універсального значення, що остаточно зблизило її за антропологічною спрямованістю з мистецтвом.

Висновки. У статті дослідницька увага авторів зосереджена на тому, що в західно-європейській філософії XX століття прослідковується певна еволюція самого поля філософсько-антропологічних рефлексій: від «філософської антропології» – до «філософії культури». Доведено, що «антропологічний поворот» виступив неklasичним регулятором нової методології як принципова зміна поля, предмету, арсеналу засобів критичної рефлексії. Його сутність полягає в тому, що у зв'язку з новими уявленнями про людину, які стають домінуючими у філософській свідомості XX століття, чільне місце посідає досвід безпосереднього та підсвідомого переживання, унікальний феномен відчуття та почуття людини.

Виявлено, що в герменевтичних розробках Г.Гадамера, ведеться дискурс щодо тлумачення поняття «герменевтика», яке отримало в другій половині XIX ст., при дискусії стосовно науки про мистецтво статус однієї з «наук про дух», а у XX ст. це поняття стали

відносити не тільки до певного методу інтерпретації, а й до нової філософської концепції, здатної обґрунтувати цей метод /В. Дільтей, М. Гайдеггер/. Слід також зазначити, що в контексті «антропологічного повороту» світоглядних орієнтирів ХХ ст. проблема герменевтичного розуміння існувала майже у всіх філософських концептах.

Для герменевтики Г. Гадамера людські спроможності розуміння світу і його історії стають невід'ємною частиною інтерпретації творів мистецтва, творчості та свободи художника. До категоріальної структури естетики як герменевтики входять поняття «гра», «стихія мови», «текст», «герменевтичне коло», «естетична необов'язковість». Герменевтика виступає методологічною основою гуманітаристики, визначає «мову» – носієм культури та «домівкою буття». У герменевтичних розвідках як частині гуманітарного знання істина виступає не як характеристика пізнання, а як таке тлумачення буття, що надає йому нового сенсу, антропологізує, співвідносить з людською історією. Відповідно, з'являється новизна в уявленнях про традиції. У мистецтві та в художній культурі герменевтика відшукує підвалини модерну та постмодерну ХХІ століття. Власне, у спробах поєднання феноменології з лінгвістичним аналізом, герменевтики з аналітичною філософією, у переході від аналізу фрагментів художньо-естетичного досвіду до аналізу текстів культури зосередилась одна з основних перспектив для філософсько-антропологічних рефлексій гуманітарного знання.

Список використаної літератури

1. Богачов А.Л. Антропологія розуміння (філософська герменевтика) : підручник для студентів філософського факультету. Київ, 2021. 321 с.
2. Віталій Табачковський «У пошуках невтраченого часу». Київ, 2002. 300 с.
3. Головка Б.А. Філософська антропологія : навч. посібник. Київ, 1997. С. 3.
4. Гадамер Г.-Г. Актуальність прекрасного. Герменевтика і поетика : вибр. твори. Київ : Юніверс, 2001. С. 51-99
5. Гадамер Г.-Г. Істина в гуманітарних науках // Гадамер Г.-Г. Істина і метод. Герменевтика II. – Т. 2. Київ : Юніверс, 2000. С. 43.
6. Скальська Д. М. Естетичні виміри філософсько-антропологічних вчень ХХ ст., Івано-Франківськ, НТУНГ, «ФАКЕЛ» – 2003. С. 98-110.
7. Heidegger M. Sein und Zeind. Niemeger Verlag. – Tubingen, 1960. P. 37-38.
8. Gadamer H.-G. Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik // Gadamer H.-G. Gesammelte Werke. – Bd. 1. – Tübingen, 1990. – S. 491.

PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL REFLECTIONS OF HUMANITARIAN KNOWLEDGE: HERMENEUTICS

Dariia Skalska, Bohdan Hryvnaк

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas,

Department of Social Science

Karpatska St., 15, 76019, Ivano-Frankivsk, Ukraine

The article analyzes philosophical and anthropological reflections as a special, "human-dimensional totality". The ancestral essence of a person is most fully and perfectly revealed through his aesthetic self-affirmation, and humanitarian knowledge is the phenomenon associated with humanity's self-awareness.

It has been studied that the humanities, the humanitarianization of any knowledge, constitute a unique original integrity in a human being. As a result, man appears as an inexhaustible substance and measure rooted in the world. The influence of the "anthropological turn" on the development of humanitarian theories of the post-classical period is that the criterion and goal of methodological actions is the person himself.

Philosophical and anthropological studies, thanks to their polystylistic nature, made the "methodological synthesis" that served as the theoretical foundations of the post-classical understanding of humanitarian knowledge.

Hermeneutics, in turn, acts as a methodology for humanitarian knowledge, and meaningful interpretation is a creative act that repeats the act of creating an artistic work (hermeneutic circle). The philosophical and anthropological meaning of hermeneutic developments is the understanding of the mental and spiritual integrity of life. The cultural-historical text of the development of mankind is "read" by linguistic artistic forms that have a playful nature and act as a tool of criticism.

For the hermeneutics of H. Gadamer, human abilities to understand the world and its history become an integral part of the interpretation of works of art, creativity and freedom of the artist. The categorical structure of aesthetics as hermeneutics includes the concepts of "game", "language element", "text", "hermeneutic circle", "aesthetic optionality". Hermeneutics is a special form of humanitarian knowledge, defines "language" as the carrier of culture and the "home of being". In hermeneutic explorations, as a part of aesthetic theory, truth does not appear as a characteristic of cognition, but as such an interpretation of existence that gives it a new meaning, anthropologizes it, and correlates it with human history. Accordingly, ideas about traditions are changing. In art and artistic culture, hermeneutics looks for the foundations of modernity and postmodernity of the 21st century.

Key words: philosophical anthropology, anthropological turn, humanitarian knowledge, aesthetic discourse, hermeneutics, hermeneutic circle.